

**ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“
БЛАГОЕВГРАД**

**ПРАВНО-ИСТОРИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА „ИСТОРИЯ“**

ДЕСИСЛАВА СТОИЛОВА ГЕОРГИЕВА

**НЕВРОКОПСКА ЕПАРХИЯ НА БЪЛГАРСКАТА ПРАВОСЛАВНА
ЦЪРКВА (1935–1952 г.)**

АВТОРЕФЕРАТ

за присъждане на образователната и научна степен “доктор“
професионално направление 2.2. „История и археология“

Научен ръководител:
доц. д-р Кристина Попова

**Благоевград
2019**

Дисертационният труд се състои от увод, три глави, заключение, използвани извори и литература, списък на съкращенията и приложения (карти, снимки, документи) – общо 417 страници.

В **Увода** на дисертацията е аргументирана необходимостта от разработването на темата и са определени параметрите на изследването (хронологически граници, цел и задачи, методи на изследване). Направен е подробен историографски анализ на използваните извори и литература и е представена структурата на дисертацията.

Историята на Неврокопска епархия е част от историята на Българската православна църква, която заема важно място в живота на българския народ. Църквата в най-голяма степен допринася за съхраняването на просветните традиции и култура в периода на османското владичество. С учредяването на Българската екзархия на 28 февруари 1870 г. става възможно възстановяването на изгубената в началото на XV век църковна независимост. Екзархията е призната за официален представител на българската нация в Османската империя.

След Освобождението на България дейността на Българската църква навлиза в нов етап от своето развитие, което е обусловено преди всичко от наличието на българска държава. В новите условия сред първостепенните задачи на Българската православна църква са духовният растеж, религиозно-нравственото възпитание и образование на българския народ, както и осъществяването на активна социална дейност.

Образуваната през 1894 г. Неврокопска епархия, подведомствена на Българската екзархия, не прави изключение от общите тенденции на развитие на Българската православна църква. Пред нея обаче стоят още по-големи отговорности, произтичащи от факта, че териториите, които обхваща остават в рамките на Османската империя до 1912 г. Въпреки това, още с възникването си в края на XIX век до освобождението на Пиринския край от османска власт, както и до средата на XX век,

Неврокопска митрополия развива активна религиозна, просветна и социална дейност и оказва важна роля в живота на населението от този край.

За разлика от други епархии на Българската православна църква, Неврокопска епархия досега не е била обект на специално научно изследване, което прави настоящото проучване значимо и с очакван приносен ефект. Актуалността на темата в настоящия момент произтича и от годишнините, свързани с нея. През април 2019 г. се навършиха 125 години от основаването на епархията, а на 8 ноември 2018 г. се отбелязаха 130 години от рождението и 70 години от смъртта на един от най-видните нейни архиереи – митрополит Борис Неврокопски. Също така от месец март 2016 г. Светият Синод започва процедура за проучване на възможностите за неговата канонизация, която продължава и до днес.

Хронологическите граници на изследването обхващат периода от 1935 до 1952 г. Те включват управлението на Неврокопския митрополит Борис (1935–1948 г.), при когото епархията достига своя най-голям разцвет, както и наместничествата на митрополитите Кирил Пловдивски и Филарет Ловчански, с които се открива пътят към налагането на пълно сътрудничество на Църквата с държавата. Долната граница – 1935 г. е времето на възкачване на митрополит Борис на архиерейския престол, а горната граница – 1952 г. – изборът на митрополит Пимен, с когото започва нов етап от историята на Неврокопска епархия.

Целта на настоящия дисертационен труд е да представи и анализира развитието на Неврокопска епархия на Българската православна църква в периода 1935–1952 г. Въз основа на тази цел се очертават следните задачи:

- ✓ Да се проследи историята на Неврокопска епархия от нейното основаване през 1894 г. до възкачването на митрополит Борис през 1935 г., за да се установи континуитетът от предходния период и промените, които настъпват след това;

- ✓ Да се проследи развитието на Неврокопска епархия при управлението на митрополит Борис, като се очертаят характерните особености до и след 9 септември 1944 г.;
- ✓ Да се очертае положението в Неврокопска епархия след смъртта на митрополит Борис по време на наместничествата на митрополитите Кирил Пловдивски и Филарет Ловчански и промените, които настъпват в епархията през този период.

Изследването представлява подробен исторически разказ на поредица от факти, последователно извлечени от множество архивни документи и установяване на определени връзки между тях. Основни методи при обработването на документалния материал са историческото описание, анализът и синтезът. Водещ в изследването е принципът на историзма, който позволява да се характеризират общите и специфични черти в развитието на Неврокопска епархия. При интерпретирането на фактологичния материал е използван основно сравнително-аналитичният метод. Изследователският процес върви от общото към частното с преплитане на микро и макро рамката в историческия разказ и духовната ситуация.

Настоящият дисертационен труд се базира на голямо количество архивни документи от различни фондове в страната. Основни и най-ценни сведения за историята на Неврокопска епархия, на които се опира трудът, се съдържат в документите на Неврокопска митрополия (Ф. 198К), съхранявани в Държавен архив – Благоевград. Фондът се състои от 233 архивни единици, с хронологически обхват 1894–1950 г., включващи документи от управлението на Неврокопските митрополити Иларион, Макарий и Борис, както и от наместничеството на Пловдивския митрополит Кирил. Особено ценен извор за дейността на Неврокопска митрополия са протоколите от заседанията на Епархийския духовен съвет, които разкриват религиозно-просветната, социалната и стопанска дейност

в епархията. Важно значение за централното и местно управление на Църквата имат окръжните на Светия Синод и на Неврокопска митрополия. Особен интерес представляват окръжните, издадени по време на управлението на митрополит Борис за издигане на образователното ниво и моралния облик на свещенството в епархията. От съществено значение са годишните рапорти на архиерейските наместници в духовните околии на Неврокопска епархия, които дават сведения за религиозно-обществения живот по места.

Важни документи за Неврокопска епархия се съдържат също във фондовете на архиерейските наместничества (Ф. 49К – Архиерейско наместничество – Горна Джумая, Ф. 228К – Архиерейско наместничество – Петрич, Ф. 230К – Архиерейско наместничество – Разлог, Ф. 233К – Архиерейско наместничество – Свети Врач) и църковните настоятелства на енорийските храмове в епархията, съхранявани в Държавен архив – Благоевград. В труда са използвани също така и личните фондове на свещениците Василий Шумарев (Ф. 1574) и Петър Мицов (Ф. 1586), показващи личната съдба на отделните духовници, както и други фондове от ДА – Благоевград, засягащи пряко или косвено изследваната тема.

Голяма част от изворовата база на дисертационния труд са документи на Светия Синод, свързани с Неврокопска епархия, както и с цялостната църковна политика през разглеждания период, които се съхраняват в Централния държавен архив в София (ЦДА) – фондовете 791К и 549. Важни сведения за епархията са почерпени също от архивите на патриарх Кирил (Ф. 1318К), Министерството на вътрешните работи и народното здраве (МВРHZ) (Ф. 264К), Министерството на външните работи и изповеданията – Дирекция на вероизповеданията (Ф. 166К), също съхранявани в ЦДА. Въведени са в оборот и извори от Научния архив на БАН, както и от държавните архиви във Велико Търново, Кюстендил, Видин.

От гледна точка на репресиите срещу православно духовенство в Неврокопска епархия след 9 септември 1944 г., задълбочено е използван архивът на Комитета по въпросите на Българската православна църква и на религиозните култове (Дирекция на изповеданията), съхраняван по-рано в Министерството на външните работи, а в момента в Централния държавен архив (Ф. 165). Пак в същата връзка са използвани и разкритите от Комисията по досиетата архиви на Държавна сигурност, имащи пряко отношение към БПЦ и политиката на новата комунистическа власт към нея в годините след 9 септември 1944 г., и в частност действията на властта в Неврокопска епархия.

Използвани са източниците от периодичния църковен печат – изданията на Светия Синод на Българската православна църква („Църковен вестник“, сп. „Духовна култура“), митрополитски вестници и списания (в-к „Духовен зов“, сп. „Народен страж“, сп. „Славянска мисъл“ и др.), както централният и местен периодичен печат („Държавен вестник“, в-к „Работническо дело“, в-к „Изгрев“, в-к „Югозапад“, в-к „Пирински вести“, в-к „Пирински глас“, в-к „Пиринско дело“, в-к „Македония“, в-к „Македонско огнище“, сп. „Пирин“ и др.). Използвана е и наличната литература (монографии, студии, статии), свързана с историята на Българската православна църква и отделните нейни епархии и архиереи (Стефан Цанков, Иван Снегаров, Христо Темелски, Светлозар Елдъров, Даниела Калканджиева, Момчил Методиев, Лизбет Любенова, Дилян Николчев, Веселин Ангелов и др.).

Първа глава: Основаване и развитие на Неврокопска епархия до 1935 г.

Първа глава на дисертационния труд представя основаването и развитието на Неврокопска епархия от 1894 до 1935 г. В отделни

параграфи се разглеждат – Българската православна църква от Освобождението на България до средата на 30-те години на XX век; Неврокопска епархия при първия български Неврокопски митрополит Иларион (1894–1912 г.); Неврокопска епархия през периода 1912–1915 г.; Неврокопска епархия при управлението на митрополит Макарий (1916–1934 г.).

Неврокопска епархия е създадена в края на XIX век под ведомството на Българската екзархия. На 12 април 1894 г. султан Абдул Хамид II издава берат за назначаване на български митрополит в Неврокоп. Според него в границите на новата епархия влизат три духовни околии – Неврокопска, Мехомийска и Горноджумайска. На 24 април 1894 г. в Цариград екзарх Йосиф I ръкополага първия Неврокопски митрополит Иларион.

Периодът от създаването на Неврокопска епархия до 1935 г. е основополагащ и има важно значение за нейното по-нататъшно развитие. Митрополит Иларион управлява епархията 18 години, като успява да я превърне в безспорен духовен център в Източна Македония. Той развива интензивна религиозно-обществена дейност, изправя се срещу асимилаторската гръцка експанзия, произвола на местните турски власти и работи за приобщаването на населението към Българската Екзархия. Управлението на митрополит Иларион се характеризира с възстановяването и откриването на редица разрушени църкви и параклиси, както и със значителните му усилия за развитието на образователното и просветно дело в епархията. Благодарение на неговата подкрепа редица ученолюбиви младежи получават образование в прочутата Солунска мъжка гимназия, в Серското педагогическо училище, в духовното училище в Скопие и др. Междувременно митрополитът обръща внимание на слабата професионална подготовка на духовниците от епархията, липсата на призвание, както и наличието на вредни навици за някои от тях (каквото

е алкохолът) – проблеми характерни за свещенството и в по-късно време, с които следващите архиереи и особено митрополит Борис опитват да се справят по време на своето управление.

Отделен параграф е посветен на Неврокопска епархия в периода 1912–1915 г., когато епархията се управлява от няколко духовници – свещеник Сава Попов (завеждащ дотогава Мелнишка епархия), Дебърският митрополит Козма и Струмишкият митрополит Герасим. През този период се извършва дългоочакваното освобождение на Пиринския край от османска власт и Неврокопска епархия става част от свободната българска държава. От своя страна, Светият Синод налага определени изисквания към Митрополията, стремейки се да внесе ред в новоосвободените земи. Подобно на процесите в Княжество България след 1878 г., държавата поема в свои ръце училищното дело, като са иззети образователните функции на Църквата. Вниманието е отделено на включването на Неврокопска митрополия в подетата от Българската православна църква инициатива за покръстването на българите мюсюлмани в православната християнска вяра (1912–1913 г.). Въпреки отделните примери за доброволно преминаване на българите мюсюлмани към православието, подобно на останалата част от страната, покръстването в Неврокопска епархия се извършва главно със средствата и методите на принудата, често и с насилие.

Изборът за нов Неврокопски митрополит се провежда на 21 юни 1915 г. от Струмишкия митрополит Герасим. Поради смъртта на екзарх Йосиф I и Първата световна война, вторият канонически избран митрополит на Неврокопска епархия Макарий е утвърден от Светия Синод на 27 март 1916 г. Важен момент по време на неговото управление е разпределянето на църковно-училищните имоти, намиращи се във фактическото владение на Църквата до 1912 г. Въпреки разногласията в

това отношение е налице успешно взаимодействие между местната и духовна власт.

През 1920 г. към територията на Неврокопска епархия се присъединяват Петричка и Светиврачка духовни околии, които дотогава са част от Стумишка епархия. Неврокопска епархия вече се състои от пет духовни околии – Неврокопска, Мехомийска, Горноджумайска, Петричка и Светиврачка със свои архиерейски наместничества. През 1921 г. седалището на епархията се премества от Неврокоп в Горна Джумая. Вследствие на протести от страна на местната общественост през 1927 г. центърът отново е върнат в Неврокоп.

Важен акцент от дейността на митрополит Макарий е църковното строителство, подето през 20-те години на XX век. По време на неговото управление са възобновени редица разрушени храмове, като същевременно са построени нови църковни сгради, като тези в Горноджумайските села Лешко, Хърсово, Дебочица, Дъбрава, Симитли, Крупник и др. За кратък период от време от 1926 до 1927 г. е построена сградата на Митрополията в Неврокоп.

Съществена част от дейността на митрополит Макарий като управляващ Неврокопска епархия заема благотворителното дело. То се изразява в подпомагането и грижата към руските бежанци през първата четвърт на XX век, в подкрепата на населението, пострадало от нахлуването на гръцките войски в Петричко през 1925 г., както и в помощите за нуждаещи се хора, учащи, безплатни трапезарии и др.

Православните християнски братства към храмовете, които са основен инструмент на Църквата в сферата на социалната дейност, нямат разпространение в Неврокопска епархия по времето на митрополит Макарий. Известни постъпки в тази насока са направени с назначаването на йеромонах Филарет за протосингел на епархията, натоварен със задачата да основава православни християнски братства и дружества. В

края на 1933 г. в гр. Неврокоп е образувано православно християнско братство, което поддържа детски приют с името „Митрополит Макарий“. Заедно с православно братство в гр. Петрич (основано през 1931 г.), двете братства са единствени, образувани по това време.

В резултат от управлението на първите Неврокопски митрополити, в средата на 30-те години на XX век, в Неврокопска епархия са налице 151 енории, от които 22 – градски и 129 – селски със 164 883 души православно християнско население. До този период в епархията са построени 186 църкви и 57 параклиса, в които служат 146 свещеници.

Втора глава: Неврокопска епархия при управлението на митрополит Борис (1935 – 1944 г.)

Втора глава на дисертационния труд е посветена на Неврокопска епархия при управлението на митрополит Борис в периода 1935–1944 г. В отделни параграфи се разглеждат ранните години и образование на бъдещия митрополит, неговата религиозна и обществена дейност до възкачването му на архиерейския престол, мисията в Унгария, духовните чинове и заемани длъжности до избора му за Неврокопски митрополит, дейността като ректор на Софийската духовна семинария и главен секретар на Светия Синод на БПЦ. Подробно е очертана дейността на митрополит Борис след оглавяване на Неврокопска епархия до 1944 г. Представено е положението в епархията в средата на 30-те години на XX век в контекста на развитието на Българската православна църква. Специално внимание е обърнато на църковно-устройствените инициативи, окръжни, църковно строителство, манастири, религиозно-просветната и социална дейност. Същевременно е отделено място на опитите за противопоставяне срещу управлението на митрополит Борис,

отрицателните тенденции сред духовенството, възгледите и действията на архиеерея срещу разпространението на комунистическата идеология, както и борбата срещу „чуждите религиозни пропаганди“ в епархията. Разглеждат се също така управлението на митрополита в „новите земи“ (1941–1944 г.) и т.нар. „Еврейски въпрос“.

Ранните години на митрополит Борис имат важно значение за неговото по-нататъшно развитие и формиране като личност и духовник. От една страна, голяма роля в неговия живот оказва семейството му, което дава първоначален тласък в бъдещото му развитие, възпитавайки го в дух на патриотизъм и религиозно-нравствени ценности. От друга страна, основна роля в израстването му оказва екзарх Йосиф I, който става негов основен наставник и духовен покровител. Благодарение на неговата помощ и духовна подкрепа, Борис успява да получи високо за времето си образование и да стане един от най-изявените духовници на своето време. Не на последно място е изтъкнат и личностният фактор, изразяващ се в усърдието и способностите на самия бъдещ митрополит, които проличават както в неговото обучение, така и във всяка една от длъжностите, които заема и мисиите, които изпълнява по-нататък в своя живот.

Проучените и анализирани архивни документи дават основание да се направи изводът, че по време на управлението на митрополит Борис в периода 1935–1944 г. в Неврокопска епархия е налице подем в църковно-обществения живот. Конкретни резултати са постигнати в повишаване на образователното равнище и подготовката на свещениците. Това е една от основните цели, които си поставя митрополитът при възкачването си на архиерейския престол, тъй като в това отношение Неврокопска епархия е на едно от последните места в страната. В резултат на усилията и дейността на архиеерея се увеличава числото на образованите свещеници в епархията. Ако в средата на 30-те години на XX век има само двама свещеници с висше образование (и то не богословско) и шест със средно

духовно образование, то в края на 30-те години на века вече има 32-ма духовници със завършено висше и средно образование (5 – с висше и 28 – със средно), като 36 свещеници са в процес на обучение. Отново най-голям е броят на духовниците с основно образование, но имайки предвид образователното ниво на свещенството в средата на 30-те години на XX век положението в тази насока значително се подобрява.

Освен резултатите във връзка с подготовката на свещениците, специално внимание е обърнато на огромните усилия, които митрополит Борис полага за повишаване на моралния облик и достойнство на местното свещенство. За постигането на тази цел митрополитът издава редица окръжни, в които се обръща особено внимание на християнската вяра и нравственост, според които трябва да живеят и служат духовниците, за да бъдат достоен пример за подражание. В тази връзка архиепископът задължава всички свещеници в епархията да подпишат йерейски обещания за спазване на пастирските задължения и добродетели и за изкореняване на „лошите склонности и прояви“ като употребата на „спиртни питиета и тютюн“. Тези мерки, предприети от митрополита, предизвикват недоволство сред част от местното духовенство.

Представена е църковно-строителната дейност по времето на митрополит Борис, успешно развивана в предходния период. До края на неговото управление броят на църковните сгради възлиза на 254 (191 църкви и 63 параклиса), докато през 1935 г. техният брой е 243 (186 църкви и 57 параклиса). Резултат от църковното строителство през този период е изграждането на епархийския църковен дом в Горна Джумая, открит през 1938 г., както и благоустрояването на околийския църковен дом в града. По негово време са построени военната църква – храм-паметник и костница „Св. Йоан Рилски“ в с. Гара Пирин и околийският църковен дом в Свети Врач.

Манастирите и манастирският живот в Неврокопска епархия през този период, както навсякъде в страната, са в тежко положение. Тази тенденция се наблюдава още в следосвобожденския период. В средата на 30-те години на XX, когато митрополит Борис се възкачва на архиерейския престол, в Неврокопска епархия има 3 мъжки манастира (без монаси) – „Успение Богородично“ в с. Рожен, Светиврачка духовна околия, „Св. Вм. Георги“ в с. Горняни, Неврокопска духовна околия (стар. Сингартия, дн. Хаджидимово) и „Света Богородица“ до гр. Неврокоп. Тези данни поставят Неврокопска епархия на едно от последните места в страната по отношение на своите манастири. Освен тях в епархията има още няколко манастира, които поради фиктивното си съществуване не се споменават в отчетите на митрополитите. Това са Обидимски манастир „Свети Пантелеймон“, Петрички манастир „Света Петка“, Светиврачки манастир „Св. Св. Козма и Дамян“, Чуриловски манастир „Свети Георги“. Причина за слабото развитие на манастирския живот в епархията вероятно се дължи на голямата бедност и изостаналост на този край, както самият митрополит Борис изтъква за цялостното по-слабо развитие на църковно-обществения живот тук, в сравнение с останалата част от страната.

Важен акцент в управлението на митрополит Борис е развитието на социалната дейност. По време на своето управление той организира редица благотворителни инициативи, подпомага бедни семейства, отпуска помощи на изпаднали в затруднение хора. Особено голяма заслуга архиереят има за образуването на православни християнски братства към енорийските храмове, които нямат разпространение в епархията в предходния период. Освен религиозно-просветната им дейност, изразяваща се основно в организирането на беседи по предварително утвърдени програми, дейността на братствата е насочена предимно към грижите за деца, възрастни или други групи хора в неравностойно положение. Като прицърковни организации, братствата действат за

активизиране на християнския живот в епархията и за възпитаване на населението в по-високи нравствени ценности. Ясно осъзнавайки тяхната роля в църковно-обществения живот, митрополит Борис акцентира на образуването и разпространението им в пределите на епархията и действително постига реални резултати в това отношение. Само до края на 30-те години на XX век такива сдружения са изградени в редица селища. До 1939 г. са образувани 56 братства с 2 365 членове, което поставя Неврокопска епархия на четвърто място след Пловдивска, Врачанска и Софийска епархии. Братствата в градовете Горна Джумая и Банско поддържат домове за възрастни хора, а в Неврокоп и Свети Врач – детски дневни домове.

Наред с православните християнски братства в дисертацията е акцентирано и върху образуването на детски и ученически православни християнски дружества към училищата през разглеждания период. Тясно свързани с училището, тези сдружения се превръщат в мощен фактор преди всичко за религиозното обучение и възпитание на младото поколение, което обуславя тяхната поява и развитие. Дейността на детските и ученически православни християнски дружества в Неврокопска епархия не се отличава от тази на дружествата в останалата част от страната. Те организират беседи, сказки, сценки, вечеринки, утра и др. Дружествата имат свои изяви при всяко местно събитие – църковни, просветни и национални празници. През учебната година се подготвят и изнасят реферати от учители, свещеници и членове-ученици. Организират се хорове, които взимат участие на празници в училищата и в богослужението, съвместно с православните братства. Православните християнски дружества са важен фактор за образованието и възпитанието на подрастващите деца и младежи в района.

Наред с положителните тенденции в развитието на Неврокопска епархия през разглеждания период внимание е обърнато на опитите за

противопоставяне срещу управлението на митрополит Борис. Срещу него са налице остри нападки и обвинения от страна на част от местното духовенство, несъмнено породени от многобройните мерки, които предприема във връзка с издигане нивото на духовенството в епархията. Особено показателен в това отношение е случаят с Разложкия архиерейски наместник протойерей Димитър Коцалиев, станал публично достояние. Представени са и отрицателните тенденции сред част от духовенството, изразяващи се най-често в примери за недостойно поведение, „лоши склонности“, пиянство, блудство, небрежност при изпълнение на служебните задължения и др. Застъпено е негативното отношение на митрополит Борис към разпространението на комунистическата идеология, видно както от публикациите в църковния печат преди да бъде избран за архиерей на Неврокопска епархия, така и от борбата срещу нея след избора му за Неврокопски митрополит.

В дисертационния труд се разглеждат усилията на митрополит Борис, насочени срещу „чуждите религиозни пропаганди“ и най-вече срещу протестантството, съсредоточено предимно в Разложка духовна околия. Най-голям е броят на протестантските семейства в гр. Банско, с. Елешница и гр. Разлог. В своята дейност за ограничаване на протестантството митрополитът е подпомаган активно от архиерейския наместник на Разложка духовна околия – свещеник Петър Дивизиев. В резултат на тази политика броят на протестантите намалява наполовина. Ако през 1935 г. той възлиза на 848, към средата на 40-те години на XX век броят им в Разложка духовна околия е 488.

В отделен параграф е представено управлението на митрополит Борис в т.нар. „нови земи“ в периода 1941–1944 г. (първоначално Струмишко-Драмска, а по-късно Драмска епархия), където се полагат немалко усилия за организиране на църковния живот. Що се отнася до съдбата на евреите в тези територии, трябва да се посочи, че въпреки

обявяването на митрополит Борис, подобно на останалите архиереи на БПЦ, против антиеврейската политика на българското правителство, той няма ясно изразена позиция и конкретни действия по отношение на спасяването на евреите от „новите земи“.

Несъмнено успехите, които са постигнати в Неврокопска епархия през периода 1935–1944 г. се дължат както на благоприятната за Църквата обществено-политическа обстановка в страната, така и в голяма степен на личностните качества и активна дейност на митрополит Борис. Характерно за периода до 1944 г. е подкрепата на Неврокопска митрополия от страна на местната власт, изразяваща се както в помощта при строежа на храмовете, така и в нейната религиозно-обществена и социална дейност.

Трета глава: Неврокопска епархия през периода 1944 – 1952 г.

В трета глава на дисертационния труд се разглеждат управлението на митрополит Борис в периода 1944–1948 г. и наместничествата на митрополитите Кирил Пловдивски и Филарет Ловчански до избора на Пимен през 1952 г. за Неврокопски митрополит. В отделни параграфи се представят промените, които настъпват в Българската православна църква след 9 септември 1944 г. и в частност в Неврокопска епархия. Специално внимание се обръща на репресиите срещу духовенството в епархията през този период, подкрепата на Неврокопска митрополия на семействата на репресираните свещеници и посегателствата на новата власт срещу храмовете, християнското население и религиозно-просветната и социална дейност. Съществено място е отделено на посегателствата на властта срещу митрополит Борис и на неговото убийство.

С промяната на обществено-политическата система в България след 9 септември 1944 г. настъпват редица промени в положението на Българската православна църква. От една страна, с избора на митрополит

Стефан за Български екзарх и вдигането на схизмата над БПЦ от Вселенската патриаршия се урежда каноническото устройство на Православната църква в България, което тя не успява да направи до този период. От друга страна, започва процес на отделяне на Църквата от държавата, който цели нейното изолиране и намаляване на влиянието ѝ в обществения живот. Този процес е съпътстван с репресии срещу духовенството и посегателства срещу църковните учреждения и миряните.

Подобно на цялостното положение в Българската православна църква след 9 септември 1944 г. обстановката в Неврокопска епархия силно се влошава. Периодът на всеобщ подем под ръководството на митрополит Борис от средата на 30-те и началото на 40-те години на XX век се оказва твърде кратък. Отношението на местните държавни органи към епархийската власт съответства на цялостната държавна политика, насочена към дискредитиране на Църквата и нейното духовенство. Както духовниците, така и вярващите християни в епархията са подложени на преследване, насилие и посегателства. Цялата дейност на митрополит Борис оттук насетне е насочена към открито противопоставяне на усилията на новата власт в стремежа ѝ за подчиняване и изолиране на духовенството и църковната институция в региона.

В средата на 40-те години на XX век Неврокопска епархия е съставена от пет духовни околии – Неврокопска, Горноджумайска, Разложка, Петричка и Светиврачка, с общо 149 енории (22 градски и 127 селски, от които 28 вакантни) с 214 044 души православно християнско население. Изпъква големият брой вакантни енории в епархията през този период. Ако през 1935 г. техният брой е 10, то в средата на 40-те години той се увеличава почти три пъти, което несъмнено се дължи на тежкото положение, в което изпада местното свещенство.

Въведеният за първи път в научен оборот огромен архивен материал от ДА – Благоевград, ЦДА и архива на Комисията по досиетата дава

възможност за разкриване на пълната картина на репресиите срещу духовенството в Неврокопска епархия след 9 септември 1944 г. Архивните документи показват, че само до края на 1945 г. в епархията има един „безследно изчезнал“ духовник (убитият свещеник Петър Дивизиев), шестима задържани и въдворени в трудови лагери свещеници – Георги Кордев (Неврокоп), Васил Шумарев (Неврокоп), Михаил Тодоров (Горна Джумая), Мирон Хранов (Горна Джумая), Георги Кюркчиев (с. Баня, Разложко), Борис Стамболийски (с. Падеж, Горноджумайско) и петима осъдени от Горноджумайския народен съд – Георги Кръндев (Неврокоп), Атанас Велков (с. Лъки, Неврокопско), Петър Механджиев (с. Годлево, Разложко), Петър Новоселски (с. Лешко, Горноджумайско) и Климент Енчев (с. Белица, Светиврачка духовна околия). Тук трябва да се посочат и малтретираните свещеници, за които има много данни. В резултат на натиска от страна на местните органи на властта много от тях са принудени да се преместят в други енории на епархията или да я напуснат.

Както навсякъде в страната, така и в Неврокопска епархия след 9 септември 1944 г. новата власт подлага на репресии едни от най-авторитетните и изявени духовници. Преобладаващата част от репресираните свещеници в района се отнася към периода 1944–1945 г., характеризиращ се с извънсъдебни и съдебни репресивни мерки. Свещениците са подложени на физическо и духовно малтретиране и унищожение, арести и въдворяване в трудово-възпитателни общежития. Съдебните репресии се осъществяват чрез т.нар. „Народен съд“, който цели да придаде законност на разправата с неудобните за новата власт лица, сред които са и свещениците. Целта е преди всичко да се намали тяхното влияние в обществения живот чрез поставянето им в недостойно и унижително положение. Обвиненията са стандартни, като са посочени членовете и параграфите от „Наредбата-закон за съдене от Народен съд виновниците за въвличане България в световната война срещу съюзените

народи и за злодеянията, свързани с нея“, като минават под общия знаменател на „борбата против фашизма“. Наложените парични глоби на осъдените духовници и конфискуването на всичките им движими и недвижими имуществва, както и лишаването им от определени права, поставя техните семейства и тях самите в изключително тежко положение. От конкретните примери в района се вижда, че дори помилвани и освободени доста по-рано от затвора, осъдените свещеници, както и тези, завърнали се от трудови лагери, продължават да бъдат низвергнати, като търсят спасение в непрестанно местене от едно място на друго. Всичко това очертава една мрачна картина от живота на духовенството през първите години от налагането на новата власт.

Репресиите срещу свещениците в Неврокопска епархия продължават и през следващите години (1946–1948 г.). В отделни подпараграфи се разглеждат осъдените духовници за „финансови злоупотреби“ и „реакционни убеждения“, за участие в горянското движение и участието на репресираните духовници от периода 1944–1945 г.

Важен акцент от дейността на Неврокопска митрополия след 9 септември 1944 г. са усилията за подпомагане на репресираните свещеници от епархията и техните семейства. Освен помощите, отпускани от фонд „Епархийски църковни нужди“, голямо значение има организираната през 1945 г. благотворителна инициатива за събиране на парични средства, в която се включват всички свещеници от епархията. По тази акция са събрани над 100 хиляди лева, като помощи получават семействата на задържаните и въдворени в трудови лагери свещеници, осъдените от Народния съд, както и съпругата на убития свещеник Петър Дивизиев.

Грижата на митрополит Борис за репресираните свещеници от Неврокопска епархия продължава до края на неговия живот, което не остава незабелязано от страна на управляващите. В своята дейност

архиереят е обвиняван от властта и в редица други случаи – че е против бригадирското движение, че забранява на свещениците да членуват в БРП (к), че назначава и повишава в степен „интернирани свещеници“. Митрополитът е критикуван и по отношение на провежданата от управляващите кампания по македонизация на населението от Пиринска Македония. Той е заплашван заради това, че в църковните проповеди употребява обръщението „българи и българки“, което противоречи на провежданата през този период антибългарска политика.

Не по-малки са усилията на митрополит Борис, насочени срещу посегателствата върху храмовете и църковните учреждения в Неврокопска епархия. Показателни в това отношение са действията му в периода след 1944 г. в защита на старинната църква „Св. Вм. Димитрий“ в с. Тешово, Неврокопско, насилствено иззета от местната власт за нуждите на Работническия младежки съюз (РМС), както и за епархийския църковен дом в Горна Джумая и Митрополията в Неврокоп, които стават обект на интереси от страна на властта.

В защита на Църквата и вярата митрополит Борис апелира и обръща внимание на въпросите, свързани с вероучението и с невъзможността на духовенството за упражняване на духовно-нравствено въздействие върху християните. Невъзможни стават както вероучителните беседи с учениците, така и беседите с православните християнски дружества и братства, които не могат да проявяват своята религиозно-просветна и социална дейност. Митрополитът се обявява и срещу ограничаването на религиозната книжнина и свободата на християните в техния църковно-религиозен живот.

Подобно на останалата част от страната и тук се изземват социалните институти на Църквата. Примери в това отношение са социалните домове, поддържани от православните християнски братства в градовете Горна Джумая и Свети Врач (староприют и дневен детски дом), които

преминават под контрола на държавата. Същевременно под контрола на Министерството на социалната политика се образуват нови благотворителни институти, какъвто е примерът с дневния детски дом в гр. Неврокоп.

Връх на посегателствата и репресиите срещу духовенството в Неврокопска епархия е убийството на самия митрополит Борис, на което е отделено специално място в дисертацията. На 8 ноември 1948 г. митрополитът е убит след служба в църквата „Св. Димитър“ в с. Коларово, Петричко от низвергнатия свещеник Илия Стаменов. Идеята за намесата на властта в убийството на архиерея е застъпена в историографията. В действителност обаче, до този момент няма документи, които да доказват по категоричен начин това, което от друга страна, не изключва тази възможност.

Трета глава на дисертацията завършва с положението в Неврокопска епархия при наместничествата на митрополитите Кирил Пловдивски и Филарет Ловчански и възкачването на новия Неврокопски митрополит Пимен в края на 1952 г. С управлението на митрополит Кирил се налага новата линия на сътрудничество с държавната власт. Налице е подкрепа на новите казионни организации, на пострадали от „фашисткия режим“, по-сурово отношение на епархийската власт към репресираните свещеници след 9 септември 1944 г. В същото време не спират ударите на властта срещу Църквата и духовенството. По време на наместничеството на Ловчанския митрополит Филарет са налице същите тенденции в развитието на епархията, характерни за наместничеството на митрополит Кирил. Положението на духовенството не се променя, като свещениците продължават да бъдат съдени и малтретирани. Особено отрицателно е отношението на властта към онези от тях, които са били обект на репресии след 9 септември 1944 г. Характерно е нежеланието на изселените

духовници да се завърнат в епархията. Продължават посегателствата на властта срещу храмовете и църковните имоти.

Митрополит Филарет организира изборите за нов Неврокопски митрополит, които се провеждат на 3 август 1952 г. Кандидатурата на Стобийския епископ Пимен, подкрепяна от държавата, печели мнозинство, но срещу него се обявява една част от т.нар. „реакционни митрополити“, които смятат избора за незаконен. Дългият срок от пет месеца за утвърждаване на вече проведените избори е показателен за стабилността на опозицията в църковните среди по това време. Това не може да се каже за Неврокопска митрополия, която още след смъртта на митрополит Борис и наложените след това наместничества на т.нар. „прогресивни митрополити“ Кирил и Филарет е открит съюзник на властта в провежданата от нея политика.

В **Заключението** са представени основните изводи, направени при анализа на развитието на Неврокопска епархия в периода 1935–1952 г. В резултат на изследването, поставените в дисертацията цели и задачи са постигнати. Проследен е периодът от основаването на епархията през 1894 г. до възкачването на митрополит Борис през 1935 г., включващ основно управленията на първите Неврокопски митрополити Иларион и Макарий, който е основополагащ за по-нататъшното ѝ развитие. Анализирано е развитието и напредъкът в епархията при управлението на митрополит Борис в периода 1935–1944 г., като е установен континуитетът от предходния период и промените, които настъпват след това. Очертани са характерните особености в развитието на епархията до и след 9 септември 1944 г. Представено е положението след смъртта на митрополит Борис по време на наместничествата на митрополитите Кирил Пловдивски и Филарет Ловчански и промените, които настъпват в епархията през този период.

Дисертацията завършва с **приложения**, включващи карти, снимки и документи, събрани от различни архивни фондове в страната, които илюстрират църковно-обществения живот в Неврокопска епархия през разглеждания период.

Приноси на дисертационния труд:

- За първи път се прави задълбочено обобщаващо изследване върху историята на Неврокопска епархия на Българската православна църква в периода 1935–1952 г.
- Събран и систематизиран е целият изворов материал, свързан с историята на Неврокопска епархия през разглеждания период; публикувани са неизвестни досега архивни документи, разкриващи различни аспекти от живота и дейността на нейните митрополити и свещенослужители, както и от църковно-обществения живот в епархията.
- За първи път в историографията се осветлява историята на Неврокопска епархия от нейното основаване през 1894 г. до възкачването на митрополит Борис през 1935 г.
- Ясно е очертано развитието в Неврокопска епархия при управлението на митрополит Борис в периода 1935–1944 г.; представена е пълна картина на църковно-устройствените инициативи, църковното строителство и манастирите, религиозно-просветната и социална дейност в епархията и пр.
- За първи път са изследвани православните християнски братства към енорийските храмове в Неврокопска епархия, като е показана ролята им в социалната и религиозно-просветна дейност на Църквата и в църковно-обществения живот в региона. Представена е мрежата от православни християнски братства, създадена по времето на митрополит Борис и поддържаните от тях социални институти.
- Ясно са очертани характерните особености в положението на Неврокопска епархия при управлението на митрополит Борис в периода 1944–1948 г.; представени са посегателствата на новата

власт срещу храмовете, християнското население, религиозно-просветната и социалната дейност в епархията.

- На базата на неизвестни до момента архивни документи, детайлно са изследвани репресиите срещу духовенството в Неврокопска епархия и митрополит Борис, като е представена и личностната съдба на отделните свещеници.
- Очертано е положението в Неврокопска епархия след смъртта на митрополит Борис по време на наместничествата на митрополитите Кирил Пловдивски и Филарет Ловчански и промените, които настъпват в епархията през този период, показващи новата линия на сътрудничество с държавната власт.
- Освен натрупването на богата фактологична информация по разглежданите въпроси са внесени корекции и добавени нови данни за погрешно или непълно интерпретирани проблеми и факти.
- Дисертационният труд „Неврокопска епархия на Българската православна църква (1935–1952 г.)“ е принос както към цялостната църковна история в България, така и към изучаването и проучването на историята на местния Пирински край.

Публикации по темата на дисертационния труд:

1. *Георгиева, Д.* Младежките православни християнски дружества в България (началото на 20-те – средата на 40-те години на XX век). – сп. „Балканистичен форум“, 2007, кн. 1-2-3, с. 147–152.
2. *Георгиева, Д.* Православните християнски братства в Неврокопска епархия (30-те – 40-те години на XX век). – В: Известия по история. Сборник по повод 20-годишнината на специалност „История“. Благоевград, 2010, с. 301–306.
3. *Георгиева, Д.* Репресирани духовници от Неврокопска епархия през периода 1944–1945 г. – сп. „Християнство и култура“, 2015, бр. 3 (100), с. 89–100.
4. *Георгиева, Д.* Неврокопска митрополия в подкрепа на репресираните свещеници и техните семейства в периода 1944–1948 г. – сп. „Балканистичен форум“, 2016, кн. 1–2, с. 168–178.
5. *Георгиева, Д.* Живот и дейност на свещеник Василий Шумарев (1919–1977 г.) (по документи от ДА – Благоевград, ЦДА и АКРДОПБГДСРСБНА). – сп. „Християнство и култура“, 2018, бр. 6 (133), с. 66–75.
6. *Георгиева, Д.* Един „поверителен“ документ на митрополит Борис до екзарх Стефан от 1947 г. за състоянието на Неврокопска епархия в условията на новата власт. – сп. „Балканистичен форум“, 2019, кн. 2, с. 151–160.
7. *Георгиева, Д.* Митрополит Борис – ревностен защитник на вярата в Неврокопска епархия (1935–1948 г.). – В: Сборник „Моят път в живота, пътя към Голгота...“. Материали от възпоменателната научна сесия, посветена на 70 години от мъченическата смърт и 130 години от рождението на Неврокопски митрополит Борис. Гоце Делчев, 2019, с. 104–119.

8. *Георгиева, Д.* Фондът на Неврокопска митрополия (1894–1950 г.) в Държавен архив – Благоевград. – В: Известия на Исторически музей – Кюстендил. Том XXII (под печат).